

140 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ЖЕЧО ЧАНКОВ (1878–1964)

ВИДНИ БЪЛГАРСКИ ГЕОГРАФИ

Жечо Чанков е роден на 3 юни 1878 г. в гр. Шумен. Завършва педагогическото училище в родния си град и се отдава на учителската професия, която изпитва целия му живот. А той често е труден, защото Ж. Чанков е верен на своите принципи. Така например още след първите 5 учителски години е уволнен от сферата на просветата поради участие в борбите срещу закона за десетъка.

През 1900 г. Ж. Чанков става студент по педагогика и география във Висшето училище в София (сега Софийски университет), като издръжката му е поета от негов замъжен роднина. Под влиянието на проф. Ан. Иширков се ориентира към географската наука. Студент му е неговият земляк Жеко Радев, по-късно известен географ и професор. През 1908 г. Ж. Чанков заминава за Германия да специализира география, но поради финансови проблеми на следващата година прекъсва. Въпреки перспективите за друг жизнен път, Ж. Чанков остава в учителската професия, като заминава на работа в провинцията. След Балканската война стремежът му да съчетае по-добре научната и преподавателската дейност е причина да се премести окончателно в София, където става учител във Втора мъжка гимназия. За това решение давление оказва и неговият близък приятел проф. Ж. Радев. От 1921 г. става преподавател по география в новосъздадения учителски институт, където работи до неговото закриване през 1926 г., когато отново се връща във Втора мъжка гимназия, но вече като директор (до 1935 г.).

Ж. Чанков последователно е член на управителния съвет на Съюза на класните учители (1910–1914) и негов нещатен секретар (1919–1926), председател на Директорския съвет на софийските гимназиални директори (1926–1935), началник на отдел „Основно образование“ в Министерството на народната просвета (от 1935 до 1936 г., когато се пенсионира).

Освен преподавател Ж. Чанков е изтъкнат краевед и съосновател и активен участник в Българското географско дружество. Дълги години е негов библиотекер, член на ръководството, подпредседател, активен лектор. За тези си заслуги през 1948 г. е провъзгласен за пожизнен негов почетен член. Ето какво си спомнят негови приятели от Дружеството: „Въпреки намалените си сили ние винаги го виждахме заел мястото си в аудиторията, леко подпрян на своя бастун, с хубава бяла брада и безупречно облекло, заобиколен от приятели и почитатели, между които той беше най-сладкочудният събеседник...“

Бидейки учител по призвание, основните публикации на Жечо Чанков са свързани с популяризиране на географските знания. Той е един от първите, които публикуват различни по тематика и обхват географски речници и енциклопедии. Такъв е „Географски речник на България“¹, претърпял три издания (1922, 1939, 1958)*. В него намират място различни географски обекти и селища, описани в телеграфен, справочен

стил. Подобни издания след него издават и други учени (Мичев, 1978, Кираджиев, 1999, 2007), но те приемат същия принцип на изложение на материала. Географските речници на Ж. Чанков са предназначени предимно за ученици и широк кръг читатели. Те са разработени с използването на най-съвременните за времето си статистически справочници и енциклопедии на руски, френски, немски и други европейски езици. „Географо-статистически сборникъ за всички страни в света“ е издаден от Ж. Чанков в съавторство още през 20^{те} години на XX в. Това е едно от основните за този период издания, касаещи странознанието и общата характеристика на страните в света.

С много актуална тематика е „Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия“, издаден от Ж. Чанков още през 1918 г.² Днес се приема, че това е опит да се характеризира България в нейните исторически и етнографски граници. Ж. Чанков описва някои от днешните гръцки и македонски градове като изконно български:

„... **Пирот** (10 000 ж.). Град в Поморавия, разположен на двата бряга на р. Нишава. При цар Крум той е бил присъединен към българското царство. Паднал в турски ръце през 1388 г. Сърбите го завладяха в 1978 г., но на 15 октомври 1915 г. българските войски го освободиха.

Ниш (25 хил. д.). Град в Моравско, разположен в сред плодородното поле на бреговете на р. Нишава, близо до вливането ѝ в Морава. **Български град е от времето на Крум**. За малко е във византийски ръце, бил владение на сърбите около 55 години, докато през 1385 г. го превземат турците. През 1433 г. маджарите го отнемат за малко. Сърбите го завладяха през време на Руско-турската война. На 25 октомври 1915 г. е освободен от българските войски.

Солун (150 хил. д.). Солун е от първостепенна важност за българите, тъй като е главен град на солунския вилает, **повече от половината от населението на който е българско (510 хил. жители от 1 млн. д.)**. Българите имаха девическа и мъжка гимназия, търговска българска гимназия и множество български училища, които гърците затвориха...“

Между 1922 и 1934 г. Ж. Чанков издава географски речници на Австралия и Океания, и на Северна Америка. Заедно с Хр. Янков той става инициатор и главен редактор на поредицата „Малка географска библио-

¹ Чанков, Ж. Географски речник на България. – „Наука и изкуство“, С., 1958.

* Само месец преди да почине, Ж. Чанков предава в издателство „Наука и просвета“ основно преработен вариант на „Географски речник на България“, но това четвърто издание остава неотпечатано. (бел. на ред.).

тека", предназначена да популяризира географските знания сред гражданството. Първата книжка е за Швеция и Норвегия и излиза през 1924 г.

Най-задълбочен и научно издържан труд на Ж. Чанков е "Населението на България"³. Разгледан е периодът от 1880 г. до началото на 30-те години, като са използвани различни статистически данни и публикации. Анализирани са структурите на населението със завидна за времето си дълбочина и обоснованост.

Що се касае до етнографската характеристика на населението, класически труд и до днес си остава характеристиката на гагаузите в България⁴. За нея Ж. Чанков провежда описателни теренни проучвания и анализира множество публикации у нас и в Русия, посветени на тази етническа група. Едва през 1995 г. се появява нова, почти толкова подробна публикация за гагаузите (Градешлиев, 1995).

В публикациите на Ж. Чанков преобладават темите, касаещи образованието на населението⁵. Не на последно място той изучава опита в образователната система и на други страни (Австралия⁶ и Индустан⁷).

Като учител Ж. Чанков участва в списването на учебници за училищните курсове по география. Един от тях⁸ е в съавторство с проф. Ж. Радев и е посветен на географията на Европа. В учебника са приложени много статистически данни за редица европейски страни. През 1924 г. Ж. Чанков заедно с В. Ангелов изработват релефна карта на България, която бързо навлиза в училищата като ценно средство в преподаването.

Съществена гражданска позиция, макар и несвързана пряко с географската наука, се съдържа в публикациите му, описващи поправителните учебни заведения за малолетни ученици в страната, както и специализираните заведения за глухонеми деца. Ж. Чанков използва сп. „Училищен преглед“ като достъпна трибуна за изява на своите идеи и притеснения относно образованието на деца с подобни проблеми. Особено актуална и за днешния преходен период у нас е статията му в същото издание за връзката между училището и семейството⁹. Много актуално звучи и друга негова публикация за мястото на учителите в българското общество и техните възнаграждения¹⁰.

В областта на краезнанието Ж. Чанков описва населението на родния си град Шумен¹¹. Прави го, анализирайки множество публикации от други автори, чрез които се връща назад в годините – още от завладяването на града от турците. Посочва, че през 1880 г. градът наброява над 23 хил. души, повече отколкото Со-

фия, Плевен, Сливен, и по-малко само от Пловдив, Русе и Варна. През 1926 г. Шумен нараства само до 25 хил. души и е изпреварен от доста други български градове. Подробно анализира половата, етническата и религиозна структура на населението в града.

"Когато Шумен бил превзет от турците в 1387 г., той имал според Васиф паша само 800 къщи или около 4-5 хил. жители. Хаджи Калфа (1605-1658) описва града като голямо селище, разположено на хълм, има джамия, баня и малка река. Сто години по-късно Евлия Челеби разправя, че градът се състои от 10 махали с около 2000 хубави къщи, оградени с лозя и градини. Петър Богдан в 1640 г. намира тука около 1000 турски къщи, 700 православни, които имали само една черква. Филип Станиславов (никополски български католически епископ) в 1659 г. бележи, че Шумен има 2400 турски къщи със 7 джамии и само 120 български. Д-р Хасел казва в 1817 г., че Шумен (Shumla) е стар град с много джамии и бани, и около 5000 къщи и повече от 30 хил. жители, които се занимават с индустрия и търговия. Адам Гаспари, професор по география в Кьонингсберг, сочи от 1819 г., че Шумен има 5000 къщи и 24 хил. жители. А. Спейд в съчинение от 1833 г. за Shumla казва, че брой 40 хил. жители. Франц Ритер фон Рудторфер от 1839 г. споменава Shumla (Shumna), казва, че е силна крепост и има коженни и копринени фабрики, а жителите му достигали 30 хиляди. Д-р Хофман в книга от 1849 г. бележи, че Шумен има 50 хил. жители. В. Едер изкарва Шумен около 60 хил. през 1860 г..." (Чанков, 1933).

Научната дейност и творчеството на шуменския географ Жечо Чанков има следните по-важни резултати:

Първи енциклопедични географски речници и сборници за страните в света, за континентите и населението;

- **Едно от най-пълните проучвания върху населението на България;**

- **Учебници по география за училищния курс на обучение;**

- **Пълно и актуално за времето си проучване върху населението (брой и демографски структури) на гр. Шумен**

Цялата лична библиотека на Ж. Чанков днес е завещана на шуменското читалище „Добри Войников“. През последните години тя е обект на изучаване от студентите по география в Шу „Еп. К. Преславски“.

Част от изследванията върху творчеството на Ж. Чанков и на проф. Ж. Радев бяха представени на националната конференция „Шумен и Шуменци в националната история“, проведена през 2007 г. в Шумен.

През идната 2009 г. някои от научните трудове на проф. Жеко Радев ще бъдат любезно предоставени на сп. „География 21“, за да станат достояние на по-широк кръг читатели.

Гл. ас. **Милен Пенерлиев**

Катедра „География“

ШУ „Еп. К. Преславски“

e-mail: penerliev@yahoo.com

² Чанков, Ж. Географски речник на България, Македония, Добруджа и Поморавия. – Държавна печатница, С., 1918.

³ Чанков, Ж. Населението на България. – С., 1936, с. 276.

⁴ Чанков, Ж. Гагаузите в България. – Изв. на БГД, год. IV, 1936.

⁵ Чанков, Ж. Грамотността на населението в България, сп. Училищен преглед, год. XXV, кн. 1-2

⁶ Чанков, Ж. Новото образование в Австралия, сп. Училищен преглед, год. XII, кн. 1

⁷ Чанков, Ж. Народното образование в Индустан, сп. Училищен преглед, год. XVII, кн. 9

⁸ Радев, Ж., Ж. Чанков. 1912. Учебник по география за IV прогимназиален клас

⁹ Чанков, Ж. Оближение на училището със семейството. – Училищен преглед, год. XVII, кн. 1-2, с. 150;

¹⁰ Чанков, Ж. Заплатите на учителите преди и сега у нас. – Юбилейна книга на Съюза на класните ръководители, 1925.

¹¹ Чанков, Ж. Населението на гр. Шумен. – Сборник в чест на А. Иширков, С., 1933